

УДК 37.06

DOI: 10.31376/2410-0897-2023-1-51-109-115

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ТРЬОХ ПЕРСПЕКТИВАХ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Ільїна Ніна Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: SVETOSHMIRA7@GMAIL.COM

Мисник Світлана Олексіївна

старший викладач кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: misnik1969sweta@gmail.com

Рябко Юрій Володимирович

асистент кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: psipropsi@gmail.com

У статті проаналізовано проблему гендерних стереотипів з позицій соціокультурної, еволюційної, соціально-когнітивної перспектив. На прикладі стереотипів вибору партнерів і уявлень про жіночу креативність показано зв'язок біологічних і культурних чинників у формуванні стереотипів. Сформульовані завдання психологічного супроводу при подоланні гендерних стереотипів.

Ключові слова: гендер, гендерні відмінності, гендерні стереотипи, забобони, соціокультурна перспектива, еволюційна перспектива, соціально-когнітивна перспектива.

Постановка проблеми. Актуальність тематики наукових досліджень, пов'язаних з гендером, визначається тими трансформаціями, через які проходить наше суспільство, пошуком орієнтирів майбутнього, інтеграцією до спільноти європейських країн та імплементацією відповідних нормативно-правових документів, пов'язаних із перспективами вступу до Євросоюзу.

Гендерна складова, на яку нещодавно дивились як на другорядну, претендує на статус фундаментального виміру суспільних відносин, а вимога неупередженого ставлення до особи незалежно від статі розглядається як передумова демократичних перетворень і сталого розвитку будь-якого суспільства.

Водночас гендерна тематика залишається вкрай чутливою для нашого суспільства. Згадаємо хоча б політичні баталії навколо ратифікації Україною 20 червня 2022 року «Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». У західних країнах гендерна тематика стає стрижнем cancel culture – «культури скасування», а державна пропаганда Росії вибудовує на темі гендеру ідеологічні претензії у бік західного суспільства.

Ідеологічна упередженість самих представників гендерного руху може створювати перешкоди для наукових досліджень і налаштовувати громадськість на заперечення їх результатів (див. напр. [2, с. 110 – 115]).

Публікація у 2021 році полемічної книжки Кетелін Сток «Матеріальні дівчата» з підзаголовком «Чому реальність має значення для фемінізму» викликала громадський осуд і навіть адміністративні переслідування авторки [10]. Фемінізм збагачує психологію «інакшими голосами» (за метафорою Н. Чоддору і К. Гілліган), інакшим кутом зору, надає поштовх і визначає нові акценти у вивченні проблем статі й ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерна проблематика розкривається в роботах багатьох українських авторів і авторок: В. Агеевої, В. Близнюк, Л. Бут, В. Власової, Л. Гаєвської, Т. Говорун, І. Головащенко, О. Кікінежді, Т. Ладиченко, О. Луценко, Л. Магдюк, Н. Протасової, Л. Смоляр та інших.

Мета статті полягає у встановленні зв'язків між еволюційними (біологічними), історико-культурними й індивідуально-психологічними чинниками гендерних стереотипів та формулюванні завдань психологічної допомоги особистості при прийнятті рішення на користь відмови від уявлень і поведінки, обумовлених стереотипами.

Виклад основного матеріалу. Попри велику кількість публікацій, на нашу думку, залишаються актуальними не тільки питання перевірки окремих тез гендерного руху науковими методами, але й усунення внутрішніх суперечностей у філософії гендеру, узгодження уявлень і поняттєвого апарату. У науковому дискурсі тенденція повсюдно замінити слово «статевий» у словосполученнях «статеворольовий», «статева диференціація», «статева роль», «психологічна стаття» на «гендер / гендерний», часто не враховуючи багатозначності поняття «гендер» і нюанси використання поняття «стаття» у різних мовних культурах, а часто навіть змішуючи уявлення про граматичний рід слів і

біологічну статтю, призводить до втрати точності наукових дефініцій.

Дослідження гендерних стереотипів, як і дослідження та інтерпретація інших соціально-психологічних феноменів, може відбуватися з різних точок зору (перспектив), які доповнюють одна одну: соціокультурної, еволюційної, соціально-когнітивної.

Згідно із соціокультурною перспективою поведінка груп людей і окремої людини, виникнення й розвиток психічних функцій регулюється культурою, до якої ці люди належать і в якій беруть участь. Культура задає певні норми поведінки, уявлення про те, що в поведінці є доречним, а що недоречним (Л. Виготський).

Еволюційна перспектива зосереджується на питанні, як ті чи інші психічні новоутворення – адаптації, що лежать в основі досліджуваних психологічних феноменів, могли збільшувати шанси наших предків на виживання і розмноження.

Соціально-когнітивна перспектива – теоретична думка, що ставить на чільне місце внутрішні, розумові процеси, які відбуваються, коли засвоюється той чи інший соціальний досвід через сприйняття, інтерпретацію та збереження в пам'яті. У роботі 1969 року «Когнітивні аспекти забобонів» англійський психолог Генрі Теджфел, проаналізував вплив процесу категоризації на те, як людина сприймає й оцінює інших людей. За Теджфелом, «стереотипізація є наслідком адаптивного, ефективного процесу категоризації» [11].

Три перспективи можна розглядати як три проєкції досліджуваних явищ, адже біологія і культура існують не ізольовано, бо культура «працює» з тим матеріалом, який наданий їй біологією. «Все соціальне і психологічне є насамкінець біологічне» (Д. Маєрс).

Під гендерним стереотипом (грецьк. stereos – твердий і typos – відбиток) ми розглядаємо «спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно означені поляри за знаком оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають певне ставлення до статей» [5, с. 36].

Для пояснення дії гендерних стереотипів доречна модель «повільного» і «швидкого» мислення, або інакше «система 1», «система 2» (Д. Канеман, А. Тверські, С. Сломан). Стереотипне мислення – продукт «швидкого», некритичного мислення. Користуючись «швидким мисленням», людина спирається на спрощені уявлення про реальність, які видаються «самоочевидними», викликають відчуття «когнітивної легкості». Так реалізує себе побутова («наївна») психологія: «чоловіки люблять очима, а жінки – вухами», «шлях до серця чоловіка пролягає через шлунок». Можна залишатись на цьому рівні, або, доклавши зусиль, вдаючись до «повільного мислення», проаналізувати правильність суджень, спираючись на наукові знання, достовірні факти і логіку.

Ще на більш глибокому рівні негативні стереотипи щодо соціальних груп можуть бути наслідком схильності мозку ділити всіх на своїх і чужих, наділяючи «своїх» позитивними якостями, приписуючи їм переваги і чесноти, за контрастом до «чужих». Дослідження (Е. А. Phelps, 2000, М. Е. Wheeler & S. T. Fiske, 2005 та ін.) свідчать про наявність нейрологічних корелятив такої схильності й демонструють умови трансформації стереотипів до «чужого» від варіанта ставлення з «меншою теплотою» і як до «менш компетентного», до варіанта ставлення з «більшою теплотою» і «з високою компетентністю».

Стереотип містить певне узагальнення, має обмежувальну або приписову конотацію (як себе поводити, як ставитись), певним чином пояснює особливості поведінки певної статі, спонукає до певних дій.

Соціальні психологи розрізняють експліцитні та імпліцитні стереотипи і упередження (Banaji & Greenwald, 1994; Devine, 1989; Hutchings & Haddock, 2008; Fazio & Olson, 2003; von Hippel, Segasquar та інші). Експліцитні – ті, які усвідомлюються, відтак, про них людина може сказати прямо, або їх можна виявити за допомогою опитувань і анкет.

Імпліцитні стереотипи не усвідомлюються, і тому виявити їх та виміряти можна лише опосередковано, часто шляхом оцінювання того, скільки часу йде в людини на винесення певного судження.

Гендерні стереотипи не тільки стають основою дискримінації і соціальної нерівності, обмежують свободу при виборі рішень, роблять «невидимими» всі ті риси особистості і її можливості, які не відповідають стереотипу, але й обмежують наявні ресурси. Людина, яка відчуває страх підтвердити негативні стереотипи інших людей про свою групу, втрачає зосередженість на виконанні своїх задач, ефективність їхньої роботи знижується.

Так, особи жіночої статі гірше справляються з математичними тестами, коли експериментатори наголошують, що жінки менш здатні до математики (наприклад, McIntyre, Paulson & Lord, 2003; Spencer, Steele & Quinn, 1999).

Американки азіатського походження виконують тести з математики гірше, коли експериментатор робить акцент на тому, що вони жінки, але краще, якщо він звертає увагу на їхню належність до азіатської раси (є стереотип про особливі здібності азіатів до математики) (Shih, Pittinsky & Ambady, 1999).

Однією з головних претензій до гендерних стереотипів є те, що у вільному розвитку людини будь-якої статі гендерні стереотипи виступають «бар'єром», який «перекриває доступ кисню» до

індивідуального самовираження та впевненості людини будь-якого віку [5, с. 36].

На користь гендерних стереотипів висуваються свої аргументи. Стереотипізація відіграє позитивну енергозберігаючу роль, оскільки схематизує процес формування гендерної ідентичності у процесі соціалізації, пропонуючи певні зразки.

Гендерні стереотипи знижують невизначеність при спілкуванні і, як наслідок, знижують стресогенність соціальних контактів (Д. Жуков).

Далеко не всі гендерні стереотипи несуть дискримінаційні ідеї, іноді створюють позитивні очікування, що можуть сприяти розвитку особистості за механізмом «пророцтв, що самореалізуються».

Корисність чи шкода гендерних стереотипів у вихованні, на нашу думку, між іншим, визначається відповідями на запитання про гендерну ідентичність і тим, як вона співвідноситься з біологічною статтю. Найбільш радикальна думка належить Джудіт Батлер, яка фактично ставила під сумнів існування об'єктивної реальності, що лежить в основі поділу статей: «За вираженням статі немає ніякої гендерної ідентичності», «[Я-] ідентичність перформативно конститується тими самими «виразами», які, як кажуть, є її результатами», «можливо, ця конструкція, що зветься «статтю», так само культурно сконструйована, як і гендер; насправді, можливо, це завжди вже був гендер, унаслідок чого відмінність між статтю і гендером виявляється зовсім не відмінністю» [6].

У гендерних мислителів можна знайти два різні погляди на гендерну ідентичність: або як на континуум, де немає фіксованої кількості статей (гендерів), або все ж таки як на дискретну, хай навіть не бінарну, характеристику (із кількістю гендерів: від кількох і до кількох десятків). Якщо ж вона не є континуумом від 100 % ідеального чоловічого до 100 % ідеально жіночого (у розумінні «ідеального типу» за М. Вебером), тоді вона підпадає під знайому схему формування психічних функцій, яку, скажімо, можна порівнювати з формуванням тих самих задатків-здібностей. І тоді особливу вагу починає мати наявність орієнтирів, у т. ч. прикладу для наслідування серед оточення, стереотипів. Відсутність таких орієнтирів, гендерно нейтральне виховання, можемо припустити, створюватиме проблеми для ідентифікації, якою б вона не була за остаточним результатом.

Боротьба з гендерними стереотипами, відірвана від конкретики суспільних стосунків і особливостей окремої людини, стає ідеологічною боротьбою і навіть породжує нові стереотипи. Уявлення, що «жінка даремно проживає життя, якщо не реалізує себе у кар'єрі, а присвячує себе сім'ї» – є таким же стереотипним уявленням, як і зворотне до нього. Крім того, накладає додаткові зобов'язання на представників жіночої статі. Навіть уявлення про те, що «жінка нікому нічого не винна» (у виборі між кар'єрою, сім'єю або іншими сферами самореалізації) також може ставати «стереотипом», оскільки містить за визначенням «жорстко фіксований образи жінки», який «спонукає певне ставлення до статі». Тому гендерно нейтральним уявленням можна вважати: «чи винна жінка комусь чи ні, і що винна, має вирішувати сама жінка».

Проаналізуємо, для прикладу, заяву відомої української співачки Н. М.: «...я зрозуміла: жінкою в сьогоdnішньому світі бути не модно настільки, що світ виховує і дівчат, і хлопчиків за чоловічим принципом. Тобто щоби здобути результат, кар'єру збудувати, бути успішною... Тому що жіночі якості не можна продати, за них гроші не дають. Компромісність, терпіння, милосердя, ніжність, вміння бути за плечима командира, чоловіка – що на це можна купити? Нічого» [3]. У цьому твердженні, як бачимо, цілком стереотипно констатується наявність статево орієнтованого виховання, у якому здобуття результату, успішність і кар'єра розглядаються як орієнтири «чоловічого виховання», їм протиставляються жіночі цінності (якості), на користь яких авторка і робить свій усвідомлений вибір.

Дослідникам гендерних стереотипів варто брати до уваги відмінність між неусвідомлюваним слідуванням імпліцитному стереотипу і свідоме прийняття певної позиції на користь дій, які відповідають тому чи іншому гендерному стереотипу.

Намагаючись долати гендерні стереотипи, варто також узяти до уваги й інші нюанси. У такому негомогенному суспільстві, як українське, на рівні різних соціальних груп і страт можуть існувати різні гендерні стереотипи. Наприклад, у матеріалах гендерних студій часто згадується як приклад типового гендерного стереотипу, «останнє слово має бути за чоловіком», хоча за результатами опитування соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Аналітичного центру RATING Pro (2015 рік, опитано 1800 респондентів, помилка репрезентативності не більше 2,4 %), він не є настільки популярним. У сім'ях майже половини опитаних функції голови сім'ї виконують чоловіки. Третина вважає, що цю роль чоловік і жінка виконують на рівних засадах. Проте далеко не завжди в питанні визначення «хто головний?» є консенсус між жінками і чоловіками. Так, 58 % чоловіків вважають себе головою сім'ї, тоді як лише 39 % жінок вважають «головою» чоловіка. Водночас майже третина жінок вважає «головою» себе, тоді як з цим погодились лише 10 % чоловік [3].

На рівні окремої сім'ї, або пари, гендерні стереотипи проявляють себе через очікування, як має себе поводити, які має зобов'язання і навіть які емоції має переживати партнер по шлюбних стосунках. Зіткнення некомпліментарних установок визначає конфліктність у сім'ї. Часто такі установки, беручи

начало в батьківських сім'ях партнерів, або в їхньому особистому травматичному досвіді, не відповідають провідним стереотипам, які існують у соціумі. До того ж буває так, що виявляються і вербалізуються вони тільки в процесі тривалої консультативної або психотерапевтичної роботи. Додаткової роботи вимагає подолання звичок, стилю життя, який стоїть за засвоєним стереотипом, навіть якщо він усвідомлюється і не приймається.

Питання, яке при спрощеному погляді розглядається ледве не як головне змістове наповнення стереотипів, а саме «хто кого в чому переважає», «хто на що має права», «хто що повинен робити», має безпосереднє відношення до проблеми розподілу влади і відповідальності в стосунках, але точно цю проблему не вичерпує. Ця проблема вирішується не тільки і не стільки наслідкуванням гендерних стереотипів, скільки історією сімейних систем, з яких походять партнери, особистою історією життя та профілями особистості. Цілком вірогідно, можна простежити зв'язок ряду гендерних стереотипів з базовим культурним міфом (у нашому випадку це християнський міф), з історією суспільства як системи, її колективних травм.

Гендерні стереотипи в багатьох випадках мають кілька шарів «повідомлень» (деякі з них не промовляються), а основний зміст розшифровується тільки при врахуванні їх усіх. Та ж сама теза «чоловік – у сім'ї голова» може доповнюватись уточненням «а жінка – шия, куди повернеться, туди голова й дивиться». На поверхні ідея про першість і розподіл влади в сім'ї, а не очевидно в цьому випадку є настанова на тісний зв'язок і взаємозалежність партнерів та їх функціональну нерівність.

Ураховуючи сказане, на наш погляд, складання тезаурусу гендерних стереотипів, розшифрування їх змісту хоч і є цікавою науковою проблемою, але навряд чи матиме прикладну цінність при намаганні спростовувати стереотипи на широкий загал, за винятком тих, що є найбільш поширеними і порушують принципи соціальної справедливості.

В основі гендерних стереотипів можуть лежати адаптації еволюційного характеру, тісно пов'язані з біологічною складовою, культурно засвоєний досвід, особливості його сприйняття й інтерпретація на рівні окремих індивідів.

В експерименті Джеймса Роні (Roney, 2003) старшокласників просили відповісти на питання про те, наскільки важливо заробляти багато грошей у майбутньому. Частина учнів відповідала на запитання, перебуваючи в кімнаті з представниками протилежної статі, інші – лише з представниками своєї статі. Присутність хлопчиків не впливала на відповіді дівчаток-старшокласниць. Але в присутності дівчаток хлопчики-старшокласники завищували цінність, яку вони надавали грошам [3]. В інших експериментах того ж дослідника перегляд реклами, що демонстрував молодих привабливих жінок (на відміну від реклами, у якій показували зрілих людей), спонукав студентів університету Чикаго представляти себе більш амбітними і надавати більшого значення своєму фінансовому успіху. Чоловіки, у яких були близькі стосунки з дівчатами, більше хвалили матеріальний достаток. Самотні чоловіки в задачах візуального пошуку більше уваги приділяли розкішним товарам, які пов'язані зі статусом і багатством, коли бачили сексуально привабливих жінок – конфедератів.

Інтерпретувати такі та інші експерименти з подібними результатами можна на рівні когнітивних механізмів: вигляд привабливих молодих жінок викликає в молодих чоловіків думки про побачення з ними та роздуми про те, «чого хочуть жінки», зокрема про схильність жінок надавати велике значення фінансовому успіху свого супутника життя. Еволюційна перспектива може припустити, що причиною цих відмінностей шлюбного мислення є статеві відмінності, що розвинулися через відмінності батьківських інвестицій у потомство, знайти зв'язок між мотивами спарювання і демонстративним споживанням.

У комерційній рекламі, показаній на YouTube, дівчина влаштує «сцену» своєму хлопцеві через те, що він до дня закоханих не подарував їй нову модель смартфона. Замовник реклами (вітчизняний маркетплейс) експлуатує той самий стереотип, про який йшлося раніше. І хоча таке ставлення до героя цієї реклами цілком підпадає під визначення об'єктивації у фемінізмі, а саме під такий її критерій (за Мартою Нуссбаум) як інструментальність – трактування людини як інструменту для чужих цілей, невідповідність спрямованості та впливу рекламного месиджу цілком очевидна з позицій кожної з трьох перспектив.

Дослідження часто фіксують факти того, як гендерні стереотипи або не помічаються, або навіть схвалюються і підтримуються тими, проти кого вони спрямовані. У роботі соціологині Є. Плуз наводиться приклад того, як в історії Західної Європи за часів панування ідеалів лицарства, доблесті та романтизму гендерний стереотип, що виникає у сфері кохання, закріплює нерівність чоловіків та жінок, але робить цю нерівність привабливою і для одних, і для інших. Лицарство слідувало кардинальній настанові самовіддано захищати слабких, а «слабкість жінок, таким чином, стала частиною культурної системи, де вона була загальноновизнана та оточена ореолом, оскільки перетворила чоловічу владу та жіночу крихкість у привабливі якості: «здатність захистити» для чоловіків і «м'якість» та «ніжність» для жінок. Жіноча соціальна неповноцінність могла таким чином обмінюватися на абсолютну чоловічу відданість у коханні, яка, у свою чергу, служила тією самою сферою прояву мужності, доблесті та честі. Більше того,

позбавлення жінок права власності та економічних та політичних прав супроводжувалося (і, мабуть, компенсувалося) запевненням, що, будучи коханими, вони не лише захищені чоловіками, а й мають перевагу над ними. Тому не дивно, що любов історично така бажана для жінок; вона обіцяла моральний статус і гідність, в якому їм було відмовлено в суспільстві, і ореолом оточила їхню соціальну долю: бути матір'ю, дружиною чи коханкою, любити і піклуватися про інших» [7, с. 38].

На користь міцного зв'язку біологічного (еволюційного) і соціокультурного виміру можна розглядати результати масштабного дослідження переваг, які надають представники різної статі при виборі партнера [9]. Результати дослідження, проведеного на основі опитування 14 000 жінок і чоловіків із 45 культур, підтвердили результати класичних досліджень Д. Баса. Уподобання партнерів у всьому світі приблизно однакові й залишаються незмінними вже понад 30 років: і чоловіки, і жінки цінують такі якості, як доброта і розум; жінки приділяють більше уваги хорошему здоров'ю та інтелекту, ніж чоловіки; жінки віддають перевагу старшим партнерам, а чоловіки – молодшим; жінки цінують хороші фінансові перспективи в партнері вище, ніж чоловіки; чоловіки надають перевагу красі більше, ніж жінки.

Показовими щодо гендерних стереотипів є уявлення про можливості жінок у такій «чоловічій» сфері, як математика, та про їхні творчі здібності. Стосовно математичних здібностей, то перевага дівчаток здебільшого виявляється в завданнях на нумерацію й обчислення, тобто відносно легких стереотипних завданнях. Проте в інші періоди розвитку набагато частіше виявляється перевага хлопчиків і чоловіків. Наприклад, переможцями в математичних олімпіадах частіше бувають хлопчики, ніж дівчатка. Саме цю розбіжність можна пояснити гендерними стереотипами, відмінностями в традиціях виховання хлопчиків і дівчаток, поширеного погляду на чоловічі й жіночі професії. Це призводить до того, що математика часто виявляється поза спрямованістю інтересів дівчаток. Хоча до закінчення школи дівчата вчать краще, ніж хлопці з усіх предметів, включаючи математику, проте у вищому навчальному закладі молоді люди починають обганяти дівчат з математичних дисциплін. Існують чинники, які переконливо пояснюють появу гендерних відмінностей у математичних здібностях:

- дівчата можуть вважати математичні досягнення невідповідними для своєї гендерної ролі;
- жінкам бракує впевненості у своїх математичних здібностях, і вони не розраховують на успіх у цій галузі;

- батьки і вчителі зрідка заохочують дівчат до вивчення математики;

- життя дівчат за межами школи менш багате на досвід у математичній сфері та сфері вирішення завдань [1, с. 20–21].

Дослідження креативності дають нам приклади, як подолання гендерних стереотипів може не приводити до зміни положення жінок. Про це свідчить метааналіз на основі 259 незалежних досліджень гендеру та креативності, проведених за останні кілька десятиліть в 45 країнах [10]. Попри очікування, гендерний розрив у творчих показниках не зменшився в галузях, де більше жінок.

Упередження, які жінки мали щодо своїх власних творчих здібностей, виявилися сильнішими, ніж упередження з боку інших. Більш маскуліні культури (наприклад, США) були менш сприятливими для жіночої творчості, на відміну від гендерно-егалітарних або орієнтованих на відносини (наприклад, країни Північної Європи).

Автори дослідження вказують на невирішену проблему невеликої, але поширеної різниці у творчих показниках (продуктивності), яка ставить під сумнів відносну рівність творчих здібностей чоловіків і жінок. І хоча автори вбачають у результатах доказ того, що організаціям потрібно більше уваги приділяти гендерним стереотипам у сфері креативності та вживати заходів для їх подолання, на нашу думку, це ще й означає наявність інших і неврахованих у цьому випадку чинників, які лежать поза питанням рівних можливостей і стереотипів.

Що взагалі протистоїть гендерному стереотипу, що є його протилежністю? Як визначити, чи це стереотип, чи ні? Чи варто, взагалі це робити спираючись на авторитет наукових досліджень? У різних джерелах зустрічаємо протиставлення статево-диференційованого (стереотипного) підходу особистісно-орієнтованому (егалітарному), використовується дихотомія «міф» – «реальність», або «міф» – «як насправді».

На нашу думку, подолання гендерних стереотипів передбачає не стільки (або не тільки) пошук «об'єктивної істини», «наукових фактів», які б могли бути протиставлені упередженням, адже наукові дослідження в диференційній психології визначають загальні закономірності і показники в середньому за вибіркою, а такі дані не можуть вважатись надійною основою для передбачень щодо показників окремо взятого індивіда з цієї вибірки. Наукові дані згідно з принципом «гільйотини Юма» не виправдовують будь-які упередження, хоча можуть показати як вони виникають, і не приписують як, і яким чином має відбуватись їх зміна, залишаючи це питання соціальним філософам, правознавцям, політичним активістам. Обумовленість наявного гендерного стереотипу біологічними чинниками, історичними та культурними чинниками не виправдовує його і не означає його непорушність, але така обумовленість може вказувати на труднощі, що виникатимуть при протидії стереотипу і мають братись до уваги.

Подолання гендерних стереотипів, на нашу думку, вирішується узгодженими діями багатьох інституцій на різних рівнях: державними та громадськими інституціями через побудову егалітарного суспільства, окремими громадянами – через прийняття на себе відповідальності за подолання їх у власному житті.

Практична психологія (психологічне консультування, психотерапія, коучинг) у роботі з конкретними особами може допомогти при вирішенні таких завдань:

1) виявлення і визначенні гендерних стереотипів у своєму оточенні (вони можуть бути не очевидними, не промовлятих напрому, ретранслюватись у вигляді пресупозицій), розшифрування їх змісту;

2) рефлексія того, як стереотип впливає на самооцінку і оцінку власних можливостей, до яких самообмежень призводить;

3) визначення, до яких обмежень з боку оточення веде, до яких негативних наслідків і збитків (матеріальних, психологічних тощо);

4) прийняття рішення про подальші дії і відповідальність за них. Це завдання вимагає врахування можливих збитків, пов'язаних з опором наявним упередженням, зважуванням всіх «за» і «проти». Пам'ятаємо, що у країнах з кричущими порушеннями прав жінок, індивідуальна боротьба з гендерними стереотипами може бути пов'язана навіть із ризиком для життя;

5) вироблення стратегії подальших дій і психологічна підтримка на стадії реалізації.

Висновки. Уявлення, які існують у суспільстві про чоловіче і жіноче та соціальні ролі, що відповідають статі, є доволі консервативними і важко піддаються зміні, оскільки виникають як обумовлені біологічними (еволюційними) і культурно-історичними чинниками.

Гендерні стереотипи можуть створювати підґрунтя для експлуатації, пригнічення, обмежень і нехтування можливостями особистісного зростання і самореалізації. Вибір на користь тієї чи іншої гендерної ідентичності, відповідь на питання дотримуватись гендерних стереотипів чи боротись з ними, що тягне за собою відповідальність, оскільки «має значення» не тільки для фемінізму (як у згадуваної вище К. Сток), не тільки для самої людини, але й для більш широкого загалу.

Завдання психолога полягає в тому, щоб допомогти людині визначитись із таким рішенням, урахувати можливі наслідки, прийняти на себе відповідальність за цей вибір і сприяти реалізації вибору в умовах суспільств, у яких існують і, вірогідно, будуть існувати гендерні стереотипи.

Список використаної літератури

1. Ахунова И. Г., Микулич И. Н. Гендерновозрастные различия в развитии математических способностей. *Одаренные дети: проблемы, перспективы, развитие: материалы Северо-Западной региональной научно-практической конференции*. Санкт-Петербург: АППО, 2011. С. 17–22 с.
2. Свааб Д. Ми – це наш мозок. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
3. Ткаченко М. «Я серйозну ціну за це заплатила»: Могілевська зізналася, чому довго була самотня. URL: <https://tabloid.pravda.com.ua/person/63c293284f18e/> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Хто в сім'ї головний? – гендерні ролі та стереотипи в Україні. URL: https://galinfo.com.ua/news/hto_v_simi_golovnyu_genderni_rol_i_ta_stereotipu_v_ukraini_221685.html (дата звернення: 15.03.2023).
5. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Т. В. Говорун. Київ, 2011. 806 с.
6. Butler, Judith P. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* New York : Routledge, 1990. 172 p.
7. Illouz E. *Why Love hurts: a sociological explanation*. Cambridge: Polity Press, 2012. 293 p.
8. Roney J. R. Effects of Visual Exposure to the Opposite Sex: Cognitive Aspects of Mate Attraction in Human Males. *Personality and Social Psychology Bulletin* 2003. № 29 (3). P. 393–404.
9. Sex Differences in Mate Preferences Across 45 Countries: A Large-Scale Replication / K. V. Walter et. al. *Psychological Science*. 2020. Volume 31, Issue 4. P. 408–423.
10. Stock K. *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism* Brown Book Group Limited, 2021. 312 p.
11. Tajfel H. Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Biosocial Sciences*. 1969. Supplement No. 1. P. 173–191.

GENDER STEREOTYPES IN THREE PROSPECTS: FROM THEORY TO PSYCHOLOGICAL PRACTICE

Irina Nina

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Psychology, Social Work and Management

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Mysnyk Svitlana

Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Social Work and Management

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Riabko Yurii

Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Social Work and Management,

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. Gender issues are extremely sensitive for Ukrainian society due to several historical and political reasons. Gender stereotypes remain quite persistent in various societies, despite the reduction of gender inequality in the economic and political spheres. Although trying to overcome stereotypes at the level of popularizing egalitarianism and gender-neutral education remains ineffective. Thus, it is relevant to search for factors that determine the persistence of gender stereotypes and more effective ways of overcoming them.

Purpose. Based on psychological publications, the article aims in investigating the connection between evolutionary (biological), historical-cultural and individual-psychological factors of gender stereotypes, formulating the task of psychological assistance to an individual for deciding in favour of abandoning ideas and behaviour caused by stereotypes.

Methods. The following theoretical methods and cognitive techniques have been used for achieving the purpose, such as analysis and generalization of scientific literature, comparison, synthesis, systematization and generalization of information.

Results. The article analyzes the phenomenon of gender stereotypes from the standpoint of sociocultural, evolutionary, and socio-cognitive prospects. It shows some difficulties that arise in overcoming gender stereotypes excluding their biological, cultural and individual psychological factors. The article highlights the advantages of behaviour that conform to stereotypes, which should also be taken into account. It proposes the main tasks of psychological assistance for overcoming gender stereotypes.

Originality. The scientific novelty of the research results is studying the factors of emerging gender stereotypes from the standpoint of sociocultural, evolutionary, and socio-cognitive prospects on the examples of Ukrainian society. It delimits the task of overcoming gender stereotypes at the level of society and providing psychological assistance to individuals.

Conclusion. Existing in society ideas about male, female and social roles, corresponding to gender, are quite conservative and difficult to change, as they arise as a result of biological (evolutionary) and cultural-historical factors. The definition does not mean their immutability or the impossibility of overcoming their influence at the level of an individual.

The answer to the issue of either following gender stereotypes or fighting against them requires a psychological responsibility. On the way to overcoming gender stereotypes, the task of psychological assistance is to help a person assume the responsibility, to support and provide assistance in implementing his choice in a society where gender stereotypes exist and are likely to exist.

Keywords: Gender, Gender Differences, Gender Stereotypes, Stereotype, Sociocultural Prospect, Evolutionary Prospect, Social-Cognitive Prospect.

References

1. Akhunova, I. G., & Mikulich, I. N. (2011) Gendernovozrastnyye razlichiya v razvitii matematicheskikh sposobnostey [Gender and age differences in developing mathematical abilities]. *Severo-Zapadnoy regionalnyy nauchno-prakticheskaya konferentsiya «Odarennyye deti: problemy, perspektivy, razvitiye»* – Northwest Regional Scientific and Practical Conference «Gifted children: problems, prospects, development». (pp. 17-22.) Sankt-Peterburg, Rossiya: APPO [in Russian].
2. Svaab, D. (2016) *My – tse nash mozok [We are our brain]*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian].
3. Tkachenko, M. (2023). «Іа serioznu tsinu za tse zaplatyla»: Mogilevska ziznalasia, chomu dovho bula samotnia [«I have paid a serious price for it»: Mogilevska confessed why she was single for a long time]. *TabloID*. URL: <https://tabloid.pravda.com.ua/person/63c293284f18e> [in Ukrainian].
4. *Khto v simii holovnyi? – henderni roli ta stereotypy v Ukraini [Who is the main person in the family? – gender roles and stereotypes in Ukraine.]*. (2023). URL: https://galinfo.com.ua/news/hto_v_simi_golovnyy_genderni_rol_i_ta_stereotypy_v_ukraini_221685.html [in Ukrainian].
5. Hovorun, T. V. (2011). *Yak navchaty shkolariv dolaty genderni stereotypy [How to teach schoolchildren to overcome gender stereotypes]*. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
6. Butler, J. P. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, NY : Routledge.
7. Illouz, E. (2012). *Why Love hurts: a sociological explanation*. Cambridge, England: Polity Press.
8. Roney, J. R. (2003). Effects of Visual Exposure to the Opposite Sex: Cognitive Aspects of Mate Attraction in Human Males. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(3), 393-404.
9. Waltheret, K.V & al. (2020). Sex Differences in Mate Preferences Across 45 Countries: A Large-Scale Replication *Psychological Science*, 31(4), 408 – 423.
10. Stock, K. (2021). *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism*. London, England: Brown Book Group Limited.
11. Tajfel, H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Biosocial Sciences*, 1, 173-191.

Отримано редакцією 20.03.2023 р.